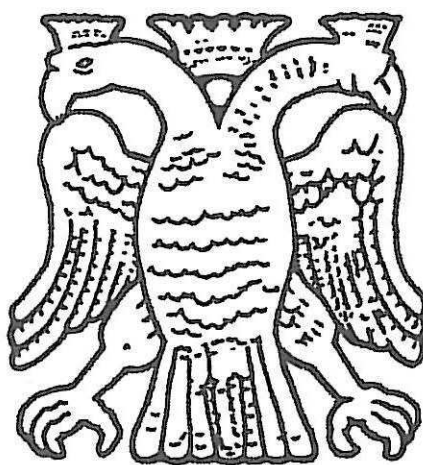

PORPHYROGENITA

Essays on the History and Literature
of Byzantium and the Latin East
in Honour of
JULIAN CHRYSOSTOMIDES

edited by

CHARALAMBOS DENDRINOS • JONATHAN HARRIS

EIRENE HARVALIA-CROOK • JUDITH HERRIN

ASHGATE

Ashgate Publishing Limited, Gower House, Croft Road, Aldershot, Hampshire, GU11 3HR, England

20. 'Circa conventionem alluminam sive allumeriarum ...':

Μία επιχείρηση εκμετάλλευσης στυπτηρίας
στο δουκάτο τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (15^{ος} αἰ.)

Στὸν βενετοκρατούμενο ἑλλαδικὸ χώρο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξόρυξη καὶ τὴν παρασκευὴ στυπτηρίας ἐκδηλώνεται ὄψιμα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς γενονατικὲς κτήσεις τοῦ βορειοανατολικοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ἀποτέλεσε ἀντικείμενο μακρόχρονης καὶ συστηματικῆς ἐκμετάλλευσης.¹ Ἡ αὐξημένη ζήτηση τοῦ πολύτιμου, γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ βιοτεχνία, ἀγαθοῦ στὴ βενετικὴ ἀγορά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς μεταλλευτικῆς δραστηριότητος στὰ νέα ἐδάφη τῆς Terra Firma, ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 15^{ου} αἰῶνα, δημιουργήσαν τὶς κατάλληλες συνθήκες γιὰ τὴν ἀνάληψη τέτοιων πρωτοβουλιῶν στὸ νησὶ τῆς Κρήτης, ὅπως ἀποκαλύπτουν τὰ σχετικὰ προνόμια ποὺ χορήγησε ἡ βενετικὴ Πολιτεία σὲ βενετοκρητικὸς εὐγενεῖς τὸ 1428/9, 1445, 1454 καί, τέλος, τὸ 1476.²

Τὴν ἴδια περίπου χρονικὴ στιγμή, στὴ γειτονικὴ Νάξο, τίθενται οἱ βάσεις γιὰ τὴν ἐκκίνηση μιᾶς συνεργασίας ἡ ὁποία ἀπέβλεπε στὴν ἐκμετάλλευση τῆς στυπτηρίας τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Μοναδικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἓνα ἀνέκδοτο ἔγγραφο τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὸ Μουσεῖο Correr τῆς Βενετίας, σὲ φάκελο ποὺ περιλαμβάνει λυτὰ ἔγγραφα ποικίλης προέλευσης.³ Καταρτίστηκε στὸ δουκικὸ παλάτι τῆς Νάξου, τῇ 15ῃ Σεπτεμβρίου 1446, ἀπὸ τὸν Oliverius de Sapientibus, συμβολαιογράφου καὶ καγκελάρου τοῦ δούκα τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ('publicus imperiali auctoritate notarius et cancellarius supranominati illustris domini domini ducis Egeopellagi', στ. 121-123). Ἀντικείμενο τῆς διακαιοπραξίας, σύμφωνα μὲ τὸ προοίμιο, εἶναι ἡ ἐπικύρωση τῶν διατάξεων καὶ ὄρων ('capitula et conventiones sive compositiones',

¹ Ἡ στυπτηρία ἢ ἀλλιῶς στύψη (λατ. alumen) εἶναι ὀρυκτὸ θεϊκὸ ἄλας (θεϊκοῦ ἀργιλίου καὶ θεϊκοῦ μετάλλου), τῆς τάξης τῶν ἀλκαλίων ἢ τῶν ἀλκαλικῶν γαιῶν. Εἶναι ἓνα ἄχρωμο στερεὸ σῶμα ποὺ κρυσταλλοῦται στὸ κυβικὸ σύστημα μὲ τὴ μορφὴ πενταγωνικῶν δωδεκαέδρων, ἀλλὰ καὶ ὀκταέδρων, ἐξαέδρων καὶ ρομβικῶν δωδεκαέδρων. Οἱ ὀρυκτὲς στυπτηρίες ἀπαντῶνται διὰ καλίου, νατρίου, ἀμμωνίου, μαγνησίου, μαγνανίου καὶ σιδήρου. Ἡ κυρίως στυπτηρία, καὶ ἡ ἀρχαιότερα γνωστὴ, εἶναι ἡ διὰ καλίου, ἡ ὁποία παλαιότερα παρασκευαζόταν ἀπὸ τὸν ὀρυκτὸ ἀλουρίτη. Χρησιμοποιεῖται στὴ βαφὴ τῶν ὑφασμάτων ὡς πρόστυμμα (mordant), στὴν βυρσοδεψία γιὰ τὴ συντήρηση τῶν δερμάτων καὶ στὴν παρασκευὴ διαφόρων συγκολλητικῶν μειγμάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ ὡς ἀντισηπτικὸ, αἰμοστατικὸ καὶ καυστικὸ σὲ πληγές, ἔλκη καὶ αἱμορραγίες. Γενικὰ γιὰ τὶς μεθόδους παρασκευῆς καὶ τὴ χρῆση τῆς στυπτηρίας, βλ. Γ. ΒΟΡΕΛΛΗΣ καὶ Κ.Γ. ΜΑΚΡΗΣ, *MEE*, XXII, σ. 468, λ. *στυπτηρία, ἀργίλιον*. Γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς στυπτηρίας ἀπὸ τοὺς Γενουάτες, βλ. Μ.-L. HEERS, 'Les Génois et le commerce de l'alun à la fin du Moyen Age', *Revue d'histoire économique et sociale* 32 (1954), 31-53 καὶ Μ. BALARD, *La Romanie génoise (XIIIe – début du XVIe siècle)*, τ. 2 (Γένοβα, 1978), σσ. 769-82.

² D. JACOBY, 'L'alun et la Crète vénitienne', *BF* 12 (1978), 129-42.

³ Civico Museo Correr, *Provenienze diverse*, c. 751/3. Στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ ἀναφέρεται πρῶτος, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὸ σχολιάσει, ὁ B.J. SLOT, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c.1500-1718*, τ. 2 (Κωνσταντινούπολη, 1982), σ. 350, σημ. 172.

στ. 7-8) που διέπουν τη συμφωνία την οποία συνήψε ο Βενετός ευγενής Ιάκωβος de Prioli με τον δούκα του Αιγαίου Πελάγους, Ιάκωβο Β' Crespo (1437-1446/7), με σκοπό την άνευρεση και αξιοποίηση της στυπτηρίας του δουκάτου.⁴

Μέσα από τη σύμβαση αυτή προκύπτουν νέα στοιχεία για την παραγωγή στυπτηρίας στο λατινοκρατούμενο Αιγαίο και αναδύονται άγνωστες πτυχές της επιχειρηματικής δραστηριότητας των δουκών της Νάξου και της οικονομικής ιστορίας του δουκάτου γενικότερα. Εξάλλου, και από γλωσσική άποψη το έγγραφο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς αποτελεί μαρτυρία για την υποχώρηση της λατινικής γλώσσας στο δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε το κείμενο της συμφωνίας και προβαίνουμε στον σχολιασμό των κυρίων σημείων του.

Το προοίμιο και οι άκροτελεύτιες διατάξεις, όπου αναγράφονται οι στερεότυπες ρήτρες για την τήρηση των όρων της συμβάσεως, είναι γραμμένες στα λατινικά, ενώ ο κύριος κορμός του εγγράφου είναι στο βενετικό γλωσσικό ιδίωμα του 15^{ου} αιώνα, προκειμένου, όπως δηλώνεται, να γίνεται κατανοητό το περιεχόμενό του από όλους ('Que capitula ad intelligentiam omnium legentium vulgari sermone sunt scripta et formata ...', στ. 12-13). Τα *capitula* της συμφωνίας διατυπώνονται σε πρώτο ένικό πρόσωπο· το πρώτο σκέλος του κειμένου έχει τη μορφή αιτημάτων τα οποία απευθύνει ο de Prioli προς τον δούκα της Νάξου.

Η εξόρυξη και παρασκευή στυπτηρίας, όπως άλλωστε και κάθε είδους μεταλλευτική δραστηριότητα, απαιτούσε τη συσσώρευση πολλών κεφαλαίων που υπερέβαιναν κατά πολύ τις οικονομικές δυνατότητες ενός μεμονωμένου προσώπου. Γι' αυτό και συνήθως αποτελούσε αντικείμενο συλλογικής προσπάθειας.⁵ Αυτή ακριβώς η ανάγκη εξεύρεσης των απαραίτητων κεφαλαίων αλλά και ο επιμερισμός του επιχειρηματικού κινδύνου έκαναν τον δούκα του Αιγαίου Πελάγους να χωρίσει την σχεδιαζόμενη επιχείρηση σε 24 μερίδια (καράτια). Τα έξι από αυτά, δηλαδή το 1/4, παραχώρησε με την παραπάνω πράξη στον Ιάκωβο de Prioli. Η παραχώρηση ήταν κληρονομική και είχε ισχύ για 15 χρόνια, αρχίζοντας από τη στιγμή που θα ανακάλυπταν τη στυπτηρία. Μετά την πάροδο του χρόνου διάρκειας της παραχώρησης προβλεπόταν δικαίωμα προτίμησης υπέρ του de Prioli και των κληρονόμων του, εφόσον επιθυμούσαν να αναλάβουν

⁴ Ο Ιάκωβος de Prioli ή Priuli, γιός του Nicolò και της Orsa Pesaro, ήταν γόνος της δμώνυμης βενετικής οικογένειας, από τον κλάδο του San Felice. Το 1437, σε νεαρή ηλικία, ο Ιάκωβος παντρεύτηκε την Petronella, κόρη του Νικολάου Crespo, κυρίου των νησιών Σύρου και Σαντορίνης και θείου του δούκα Ιακώβου Β', με την οποία απέκτησε δύο παιδιά. Βλ. M. BARBARO, *Arbori de' Patritii Veneti*, Archivio di Stato di Venezia, *Miscellanea Codici I - Storia Veneta* 17, τ. VI 28, λ. Priuli.

⁵ Βλ. HEERS, 'Les Génois et le commerce', σσ. 32 κ.εξ. και JACOBY, 'L'alun et la Crête vénitienne', σσ. 138-39. Για τα μεταλλορυχεία στη δυτική Ευρώπη και ειδικότερα στη Βενετία, βλ. PH. BRAUNSTEIN, 'Les entreprises minières en Vénétie au XVe siècle', *MAHEFR* 77 (1965), 550-62 και 580-81.

ἐκ νέου τὰ μερίδιά τους, ἢ μπορούσαν, ἐφόσον ὁ Ἰάκωβος Crespo σκόπευε νὰ ἀναδιανεῖται τὰ μερίδια σὲ τρίτους, νὰ διατηρήσουν τὸ 10%.

Δύο σημεῖα τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἄρθρου τῆς συμφωνίας ἀξίζουν ιδιαίτερης προσοχῆς: Ἡ γεωγραφικὴ ἔκταση τῆς προγραμματιζόμενης δραστηριότητος, τὸ γεγονὸς δηλαδὴ ὅτι ἀπλώνεται στὸ σύνολο τῶν ἐδαφῶν τοῦ δουκάτου χωρὶς νὰ προσδιορίζεται ὁ ἀκριβὴς τόπος ἀπ' ὅπου θὰ ἐξαγόταν τὸ ὀρυκτό, καθὼς καὶ ἡ μακρὰ διάρκειά της – τουλάχιστον μία δεκαπενταετία – προσδίδουν στὸ ὅλο ἐγχεῖρημα χαρακτηριστικὰ μονοπωλιακῆς ἐκμετάλλευσης. Εἶναι, ἐπίσης, ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ δούκας δὲν ἐκχωρεῖ τὸ μονοπωλιακὸ δικαίωμα σὲ τρίτους, εἴτε μὲ τὴ μορφή τῆς προνομιακῆς παραχώρησης ἢ ἔναντι μισθώματος ὅπως συμβαίνει π.χ. στὴν περίπτωση τῆς Κρήτης ἢ τῆς Φώκαιας, ἀλλὰ ἀναλαμβάνει ὁ ἴδιος τὴν ἐκμετάλλευσή του, ἀφοῦ φαίνεται νὰ διατηρεῖ τὰ περισσότερα μερίδια στὴν ἐπιχείρησή του (18 καράτια). Ἡ ὑπαρξὴ ρήτρας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ παραχώρηση τῶν 6 μεριδίων στὸν Ἰάκωβο de Prioli εἶχε ἰσχὺ μόνο μετὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς στυπτηρίας, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συναγάγουμε ὅτι δὲν εἶχε πραγματοποιηθεῖ στὸ παρελθὸν παρόμοια δραστηριότητα στὸ δουκάτο τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἑλλειψῆς ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ ἡ ἀποτροπὴ τῆς ἀνεξέλεγκτης ἀνόδου τῶν ἀμοιβῶν εἶναι μεταξὺ τῶν ζητημάτων ποὺ διαπραγματεύεται τὸ δεύτερο ἄρθρο τῆς συμφωνίας. Εἰδικότερα, ὁ Ἰάκωβος Crespo ὀφείλε νὰ μεριμνήσει ὥστε οἱ ἀμοιβῆς τῶν ἀτόμων ποὺ θὰ ἀπασχολοῦνταν στὰ ὀρυχεῖα τῆς στυπτηρίας, εἴτε ἦταν πρόσωπα ἐλεύθερα ἢ ἐξαρτημένα, καὶ εἰδικότερα κάτοικοι τῆς Μήλου, τεχνίτες εἰδικευμένοι στὴ θραύση τῆς πέτρας ἀλλὰ καὶ ἀπλοὶ ἐργάτες, νὰ μὴν ὑπερβαίνουν σὲ καμία περίπτωση τὰ συνήθη ἐπίπεδα (*'che tali debiano esser constrecti al lavorar de quelle a consueti prexi et pagamenti'*, στ. 33-35). Ἐπιπλέον, ὁ δούκας ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ φροντίζει γιὰ τὰ ζῶα ποὺ θὰ χρειάζονταν, τὰ πλοῖα ποὺ θὰ ἔκαναν τὴν μεταφορὰ τῆς ξυλείας, τῆς πέτρας, τῆς ἀλληλογραφίας καὶ τῆς ἐτοιμῆς στυπτηρίας, καί, τέλος, γιὰ τὶς ἐργασίες κατασκευῆς ὅλων τῶν, ἀπαραίτητων γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ὀρυχείων, κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων, καταλυμάτων καὶ πηγαδιῶν.

Ποιές ἦταν οἱ συνήθειες ἀμοιβῆς στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται τὸ παραπάνω ἄρθρο, δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐξακριβωθεῖ. Εἶναι, ὅμως, μᾶλλον αὐτονόητο ὅτι αὐτὲς διαφοροποιοῦνταν ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τῆς παρεχόμενης ἐργασίας καὶ τὴ θεσμικὴ κατάστασι τῶν ἐργατῶν. Ἡ ιδιαίτερη ἀναφορὰ στοὺς κατοίκους τῆς Μήλου ἀποτελεῖ σαφὴ ἔνδειξη τοῦ τόπου ὅπου προγραμματίζονταν νὰ γίνουν οἱ ἐργασίες ἐξόρυξης καὶ παρασκευῆς τῆς στυπτηρίας. Ἡ ἐπιλογὴ πάντως τοῦ συγκεκριμένου τόπου δὲν πρέπει νὰ ἦταν τυχαῖο γεγονὸς, ἀφοῦ τὸ νησί τῆς Μήλου ἦταν γνωστὸ ἤδη ἀπὸ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους γιὰ τὴν παραγωγή δύο μάλιστα εἰδῶν στυπτηρίας.⁶

⁶ Ὁ Διόδωρος ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι ἡ ἐξαγόμενη ἀπὸ τὴ Μῆλο ποσότητα στυπτηρίας δὲν ἐπαρκοῦσε γιὰ νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες πολλῶν πόλεων· βλ. Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ, *Κυκλαδικά. Ἡ τοι γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν Κυκλάδων νήσων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς*

Μέριμνα λαμβάνεται για τὸν ἐπισιτισμὸ τῶν ἀνθρώπων ποὺ θὰ ἐργάζονταν στὰ ὄρυχεία τῆς στυπτηρίας. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ ὅσα ἐκτίθενται στὴν οἰκεία διάταξη ὁ δούκας εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ δίνει, ἀπὸ τὰ ἀποθέματά του, τὰ ἀπαιτούμενα ἐφόδια – τουλάχιστον σὲ σιτάρι καὶ κριθάρι – γιὰ τὴ συντήρηση ἐκείνων ποὺ ἦταν ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴ διεύθυνση τῶν ὄρυχείων, καθὼς καὶ ὅλων ὅσοι ἐργάζονταν σ'αὐτὰ καὶ τῶν ζώων τους, σὲ τιμὲς ἀνάλογες μὲ τὴν κατὰ καιροὺς αὔξηση τῶν τιμῶν στὸν τόπο του. Οἱ διαχειριστὲς τῶν ὄρυχείων, ὡστόσο, εἶχαν δικαίωμα νὰ προμηθευτοῦν τὰ παραπάνω ἀγαθὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές, σὲ πῶ συμφέρουσες τιμές. Ἐνῶ, ὅλα τὰ εἰσαγόμενα εἶδη δὲν θὰ ὑποβάλλονταν σὲ ὅποιονδήποτε τελωνειακὸ δασμὸ. Ἐξάλλου, ὅπως ἀναφέρεται σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἐγγράφου, γιὰ τὴν κάλυψη τῶν διατροφικῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἰακώβου de Prioli καὶ τῆς οἰκογένειάς του, ἢ τῶν ἀπεσταλμένων του, κατὰ τὴν παραμονή τους στὸν τόπο τῶν ἐργασιῶν, ὁ δούκας τῆς Νάξου ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ παρέχει, διὰ βίου, κάθε χρόνο ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά του 100 μόδιους σιτάρι καὶ 200 μόδιους κριθάρι, στὴν τιμὴ ποὺ κόστιζαν τὰ δημητριακὰ αὐτὰ στὸ νησὶ τῆς Μήλου. Ἐπίσης, ὀφείλε νὰ προβλέψει γιὰ τὴν εὐρεση κατοικίας ἀνάλογης τῆς κοινωνικῆς τους θέσης καὶ τὴν πληρωμὴ τοῦ ἐνοικίου της. Ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι ἀντίστοιχες διατάξεις ποὺ ἀφοροῦν τὴ διευκόλυνση τοῦ ὑλικοῦ βίου στὰ ὄρυχεία, περιλαμβάνονται στὶς μεταλλευτικὲς ἄδειες ποὺ ἐκχωρεῖ ἡ βενετικὴ Πολιτεία, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 15^{ου} αἰῶνα καὶ ἐξῆς, στὴν περιοχὴ τῆς Terra Firma.⁷

Τὰ ὄρυχεία τῆς στυπτηρίας, πάντοτε μὲ βάση τὸ κείμενο τῆς συμφωνίας, τύγγχαναν προνομιακῆς μεταχείρισης ἀπὸ φορολογικὴ ἄποψη, καθὼς ὁ δούκας δὲν εἶχε δικαίωμα σὲ καμία χρονικὴ στιγμή νὰ ἀπαίτησει τὴν εἴσπραξη ὅποιονδήποτε φόρου, τέλους ἢ δασμοῦ, ἢ νὰ ἐπιβάλλει ἄλλου εἶδους ἐπιβαρύνσεις. Ἡ πλήρης ἀπαλλαγὴ τῶν ὄρυχείων ἀπὸ τὰ βάρη τῆς φορολογίας δὲν προξενεῖ ἐντύπωση, ἀφοῦ ὁ κυρίαρχος μέτοχος στὴν ἐπιχείρηση δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν δούκα τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὑποχρεώσεις ποὺ περιγράφονται ἀναλυτικὰ στὴν παρῶσα σύμβαση, ὁ Ἰάκωβος Crespo ὀφείλε, ἐπιπλέον, νὰ τηρήσει ὅλα ὅσα εἶχε συμφωνήσει καὶ ὑποσχεθεῖ στὸν Gaspar de Uberto ἀπὸ τὴν Lucca, σχετικὰ μὲ τὴν παραχώρηση κατάλληλων χώρων γιὰ τὴν κατεργασία, τὴν τελειοποίηση, καθὼς καὶ τὴν ἀποθήκευση τῆς στυπτηρίας. Ὡς πρὸς τὸ

καταλήγει αὐτῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων (Ἀθήνα, 1874), σ. 39. Στὴ Μήλο, ὅπως καὶ στὴ γειτονικὴ Κίμωλο ἀπαντῶνται δύο τύποι στυπτηρίας, ὁ καλινίτης ἢ στυπτηρία διὰ καλίου, καὶ ὁ σολφαταρίτης ἢ στυπτηρία διὰ νατρίου. Καὶ οἱ δύο παρουσιάζουν πολλὰς δυσκολίες ὡς πρὸς τὴν παρασκευὴ τους· βλ. ΒΟΡΕΑΔΗΣ & ΜΑΚΡΗΣ, 'στυπτηρία', *MEE*, XXII, σ. 468, Γ. ΒΟΡΕΑΔΗΣ, 'μενδοζίτης', *MEE*, XVI, σ. 900, Δ.Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, 'Μήλος', *MEE*, XVII, σσ. 135-36. Κατάλοιπα ἀρχαίων ὄρυχείων ὑπάρχουν στὴ Λαγκάδα, στὸ νότιο ἄκρο τῆς Μήλου, κοντὰ στὴ Ζεφυρία. Ἐπίσης, στὰ νοτιοανατολικά τοῦ νησιοῦ, στὴν Ἁγία Κυριακὴ, σώζονται λείψανα δεξαμενῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνταν κατὰ τὴ διαδικασία τῆς μετατροπῆς τοῦ ἀλουίνου σὲ στυπτηρία· βλ. Ι. ΠΛΙΜΕΡ καὶ Ν. ΠΕΡΡΟΥ, *Μήλος. Ἡ Γεωλογικὴ Ἱστορία*, μτφρ. Ε. ΔΑΛΑΜΠΙΡΑ (Ἀθήνα, 2000), σσ. 186-91.

⁷ BRAUNSTEIN, 'Entreprises minières en Vénétie', σ. 553.

πρόσωπο του Gaspar de Uberto δὲν ἔχουμε πληροφορίες. Φαίνεται, πάντως, ὅτι ἦταν πρόσωπο τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ de Prioli ποὺ προφανῶς διέθετε τὴν κατάλληλη ἐμπειρία καὶ τεχνογνωσία στὸν συγκεκριμένο τομέα τῆς μεταλλευτικῆς δραστηριότητος. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος τοῦ ἀνέθεσε τὶς ἀρχικὲς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν δούκα τῆς Νάξου καὶ τὴ σύναψη μιᾶς προπαρασκευαστικῆς σύμβασης (προσυμφώνου), βοηθητικῆς τῆς κατάρτισης τῆς κύριας δικαιοπραξίας ποὺ ἔχουμε στὰ χέρια μας.

Τέλος, ὁ Ἰάκωβος Crespo καὶ οἱ κληρονόμοι του ὄφειλαν νὰ διαφυλάξουν μὲ κάθε τρόπο τὰ συμφέροντα τῆς ἐπιχείρησης καὶ τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας, ὑποσχόμενοι πίστη στὸν de Prioli. Ἡ παραβίαση τῆς παραπάνω ρήτηρας γεννοῦσε ἀξίωση γιὰ καταβολὴ χρηματικῆς ποινῆς καὶ ἀποζημίωσης.

Τὸ δεῦτερο σκέλος τοῦ κειμένου ἀναφέρεται στὰ περιουσιακῆς φύσης δικαιώματα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τοῦ Ἰακώβου de Prioli. Πιὸ ἀναλυτικά, ὁ Ἰάκωβος de Prioli ἀναλάμβανε ἀπὸ τὴν πλευρὰ του νὰ καταβάλλει, καταρχήν, τὸ ποσὸ τῶν 100 δουκάτων γιὰ τὴ διεξαγωγὴ ἔρευνας μὲ σκοπὸ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν κοιτασμάτων τῆς στυπτηρίας καὶ τὴ διενέργεια δοκιμαστικῆς ἐξόρυξης καὶ κατεργασίας τοῦ ὄρυκτοῦ. Μετὰ τὴν πώληση τοῦ τελικοῦ προϊόντος θὰ ἐλάμβανε πίσω τὸ κεφάλαιό του, ἐνῶ τὸ ποσοστὸ τοῦ στὰ κέρδη θὰ καθοριζόταν ἀνάλογα μὲ τὸ μερίδιο ποὺ κατεῖχε στὴν ἐπιχείρηση. Ἐὰν οἱ παραπάνω ἐνέργειες δὲν εἶχαν τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα καὶ τὸ ὅλο ἐγχείρημα ἀπέβαινε ζημιογόνον, τότε ὁ δούκας ὄφειλε νὰ ἀποδώσει στὸν de Prioli τὰ $\frac{3}{4}$ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ ποὺ εἶχε καταβάλλει. Ἐάν, ὅμως, τὰ ἀποτελέσματα τῆς δοκιμαστικῆς ἐξόρυξης θὰ ἀπέβαιναν θετικά, τότε ὁ Ἰάκωβος de Prioli ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ καταβάλλει γιὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος 600 δουκάτα, προκειμένου νὰ συνεχισθοῦν οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ καὶ παρασκευὴ στυπτηρίας. Τὰ χρήματα θὰ τοῦ ἐπιστρέφονταν καὶ πάλι ἀμέσως μετὰ τὴν πώληση τοῦ προϊόντος. Τὰ κέρδη ποὺ θὰ προέκυπταν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς στυπτηρίας, τόσο κατὰ τὸν πρῶτον ἐκεῖνον χρόνον, ὅσο καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, μέχρι τὴ συμπλήρωση τῆς δεκαπενταετίας, θὰ κατανέμονταν στοὺς μεριδιούχους κατὰ τὸ λόγον τῆς μερίδας τους. Ἀντίστοιχη ρύθμιση προβλεπόταν καὶ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὶς ζημιὰς ποὺ θὰ ὀφείλονταν εἴτε στὴν πώληση τοῦ προϊόντος σὲ χαμηλότερη τιμὴ, εἴτε σὲ θαλάσσιους κινδύνους, ἢ σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τυχαῖο περιστατικό.

Ἡ συμφωνία τὴν ὁποία συνήψε ὁ Ἰάκωβος de Prioli μὲ τὸν δούκα τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, Ἰάκωβο Β' Crespo, ὅπως δαπιστώνουμε ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ἐπιμέρους διατάξεών της, ἐμπεριέχει στοιχεῖα μιᾶς σύμβασης ἐταιρικῆς μορφῆς. Πρόκειται γιὰ ἰδιόρρυθμη ἐταιρία μὲ πολλαπλὰ μερίδια πού, ὡς πρὸς τὰ κύρια χαρακτηριστικά της, παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ τὶς λεγόμενες ἐταιρίες *'a carati'* τῆς Γένοβας.⁸ Σὲ αὐτὴν συμμετείχαν

⁸ Ἡ λέξη 'ἐταιρία' χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου, βλ. Ν.Κ. ΡΟΚΑ, *Εμπορικὲς Εταιρίαι* (Αθήνα-Κομοτηνὴ, 1996), σ. 26. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐταιρίας *'a carati'* βλ. J. HEERS, *Gènes au XVe siècle activité économique et problèmes sociaux* (Παρίσι, 1961), σσ. 200-206.

δύο μόνον πρόσωπα: ὁ Ἰάκωβος Β' Crespo, ὁ ὁποῖος κατεῖχε ποσοστὸ 75%, καὶ ὁ Ἰάκωβος de Prioli ποὺ κατεῖχε τὸ ὑπόλοιπο 25%. Ἡ συνεισφορά τοῦ δούκα συνίσταται σὲ εἶδος (προσέφερε τὴ γῆ ἀπ' ὅπου θὰ ἐξαγόταν ἡ στυπτηρία καὶ πλῆθος ἄλλων παροχῶν καὶ διευκολύνσεων), ἐνῶ τοῦ Ἰακώβου de Prioli σὲ χρήμα. Ὁ τελευταῖος σκόπευε νὰ ἐγκατασταθεῖ μὲ τὴν οἰκογένειά του ἢ νὰ ἀποστείλει ἐκπρόσωπό του στὸν τόπο τῶν ἐργασιῶν γιὰ νὰ παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος. Ὡστόσο, δὲν διευκρινίζεται ἂν θὰ συνέβαλε σ' αὐτὴν μὲ προσωπικὴ ἐργασία. Ἡ διοίκηση, πάντως, καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῶν ὑποθέσεων τῶν ὀρυχείων προβλεπόταν νὰ ἀνατεθεῖ σὲ συγκεκριμένα πρόσωπα. Ποιὰ θὰ ἦταν αὐτὰ καὶ πῶς θὰ ἀμείβονταν, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο. Καὶ οἱ δύο συνέταιροι συμμετεῖχαν στὰ κέρδη καὶ τὶς ζημίες κατὰ τὸν λόγο τῆς μερίδας τους. Δυστυχῶς, ἡ σύμβαση πραγματεύεται μόνον τὶς πρὸς τὰ ἑσω σχέσεις, δηλαδὴ τὶς σχέσεις τῶν ἐταίρων πρὸς τὴν ἔνωση καὶ μεταξὺ τους. Κατὰ συνέπεια, δὲν προκύπτουν στοιχεῖα ὡς πρὸς τὶς εὐθύνες τους ἀπέναντι σὲ τρίτους. Ἀντικείμενο, τέλος, τῆς ἐπιχειρήσεως ἦταν ἡ μονοπωλιακοῦ τύπου ἐκμετάλλευση τῆς στυπτηρίας τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἡ διάρκειά της ὀριζόταν γιὰ μία δεκαπενταετία, μὲ δυνατότητα συνέχισής της καὶ μετὰ τὴν πάροδο αὐτοῦ τοῦ χρόνου. Τὸ πεδίο τῶν ἐνδιαφερόντων της περιλάμβανε ὅλα τὰ παραγωγικὰ στάδια (ἐξόρυξη τῆς πρώτης ὕλης καὶ παρασκευὴ τῆς στυπτηρίας), καθὼς καὶ τὴν ἀποθήκευση καὶ διοχέτευση τοῦ τελικοῦ προϊόντος στὶς κατὰ τόπους ἀγορές.

Τὸ 1447, ἓνα μόλις χρόνο μετὰ τὴ σύναψη τῆς συμφωνίας, ὁ Ἰάκωβος Β' Crespo πέθανε. Ὁ μοναδικὸς του γιὸς καὶ κληρονόμος γεννήθηκε ἔξι ἐβδομάδες ἀργότερα. Ἐτσι, τὴ διακυβέρνηση τοῦ δουκάτου ἀνέλαβε προσωρινὰ ὁ πεθερὸς τοῦ Ἰακώβου de Prioli, Νικόλαος Crespo, μαζί μὲ τὸν ἀδελφὸ του Γουλιέλμο.⁹ Δὲν γνωρίζουμε ἂν τελικὰ τέθηκε ποτὲ σὲ ἐφαρμογὴ τὸ φιλόδοξο σχέδιο γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς στυπτηρίας τῆς Μήλου, οὔτε ἂν ὑπῆρξαν ἄλλες ἀπόπειρες ἐξαγωγῆς τοῦ ὀρυκτοῦ σὲ διαφορετικὰ σημεῖα τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ὅσο γιὰ τὸν Ἰάκωβο de Prioli, μία πράξη ποὺ συντάσσεται στὴ Χίο τὸ Νοέμβριο τοῦ 1450 ἀποκαλύπτει ὅτι ἦταν ἀναμεμειγμένος καὶ σὲ ἄλλες ἐμπορικὲς δραστηριότητες στὸ χῶρο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὅμως πάντοτε μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ νησὶ τῆς Μήλου.¹⁰

Μαρίνα Κουμανούδη

Ἀθήνα

⁹ Βλ. W. MILLER, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204-1566)* (Λονδίνο, 1908), σσ. 601 κ.εξ.

¹⁰ Σύμφωνα μὲ τὴν πράξη αὐτή, ὁ de Prioli ἀνέθεσε στὸν Ἰωάννη Paterius νὰ ναυλώσει ἓνα πλοῖο ἀπὸ τὴ Χίο 'pro millo Candia et Alexandria'. PH. ARGENTI, *The Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island. 1346-1566*, τ. 3: *Notarial Deeds* (Καίημπριτζ, 1958), σσ. 630-31, ἀρ. [173] 223. Μολονότι ἡ λ. 'millo' δὲν κεφαλαιογραφεῖται στὴν ἐκδοχή τῆς πηγῆς, μὲ αὐτὴν πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐννοεῖται τὸ νησὶ τῆς Μήλου.

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΣΤΥΠΤΗΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΔΟΥΚΑΤΟΥ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ

Ὁ δούκας τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, Ἰάκωβος Β΄ Crespo, συνάπτει συμφωνία με τὸν Βενετὸ εὐγενὴ Ἰάκωβο de Prioli με σκοπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς στυπτηρίας ποὺ βρίσκεται στὸ δουκάτο του.

Πρωτότυπο, λυτό. Περγαμινὴ 36,50 x 34,60 ἐκ. Διπλώσεις 1 κάθετη καὶ 3 ὀριζόντιες. Μελάνη καστανόχρωμη. Διατήρηση μέτρια. Στὸ κάτω μέρος τῆς περγαμινῆς ὑπάρχουν τέσσερις ὁπὲς ἀπ'ὅπου ἦταν κρεμασμένη ἡ σφραγίδα τοῦ δούκα τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, Ἰακώβου Β΄ Crespo.

Βενετία, Civico Museo Correr,
Provenienze diverse, c. 751/3

15 Σεπτεμβρίου 1446, ivδ. 10

In Christi nomine amen, anno eiusdem nativitatis millesimo quadrigentesimo quadragesimo sexto, indictione decima, die quintadecima, mensis septembris, actum Naxie et in pallatio illustris domini domini ducis infrascripti, presentibus egregio viro ser Petro Turadino quondam ser Antonii, 5 ser Marco Callergi quondam ser Thome, ser Johanne Dandulo de Candia, omnibus civibus et habitatoribus Naxie, testibus ad hoc habitis, vocatis et rogatis et aliis. Infrascripta sunt capitula et conventiones sive compositiones quas preclarus vir dominus Jacobus de Priolis de Venetiis, domini Nicolai, confirmavit cum illustro domino domino Jacobo Crespo, dignissimo duce Egeopelagi, circa conventionem alluminam sive allumeriarum 10 quam, favente et propiciante divina gratia, sperantur esse et esse debere in locis ipsius domini ducis et sui domini. Que capitula ad intelligentiam omnium legentium vulgari sermone sunt scripta et formata, quorum tenor pro omnia talis est.

15 Primo, domando mi, Jacobo de Prioli, che vui, signor illustre miser Giacomo, dignissimo ducha, me concediate et date realiter ex nunc carati sie, zoe VI, de carati vintiquattro sopra le allumiere che al presente se dise esser trovade over che in lo avenir se podesse trovar over se trovasse in et suxo el dominio vostro et in li luoghi vostri, da esser divisa che vien ad 20 esser el quarto de esse, i qual carati sie et convecion dicte siano durative et ferme per anni quindexe proximi, che die vegnir, principiando el dicto tempo subito dapuo se havera vezudo vero effecto de i dicti allumi. Et a mi Giacomo et a mie heredi siano fermi et stabili per lo dicto tempo de anni quindexe, dapuo el qual tempo compido de anni XV, io, Giacomo, supradicto cum mie heredi semper debia esser pereminente et avantazado de 25 tutte altre persone de i dicti caratti sie over intro i dicti carati [a] diexe per

cento dal dicto signor, voiendo lui signor quelli dar et distribuir ab altre persone che pretendesse ai dicti caratti sie.

Secundo, domando al prefato signor ducha che lui sia obligado cum sua
30 industria, potentia et forza, semper iuxta posse, che in caxo che per lo lavorar de sopradicte allumere non trovassemo persone aço necessarie per el lavorar de quelle, over che infestar et bersagliar ne volesseno in piu pagamento o prexio de quello e lo uxitado et consueto, over meritarebono, che tali debiano esser constrecti al lavorar de quelle a consueti prexi et pagamenti, iuxta suum posse, dico cusi a persone libere come serve, et etiam-
35 dio a quelli de l'ixola de Mele, si per lo romper de pietre, come tutti altri lovorieri acadera. Et per simel modo dixemo de tutti animali che per la dicta caxon bixonera. Et per simel modo ne le gripparie grosse over barche seriano de necessita si per lo condur pietra et legne, come per messazi et
40 letere, et mandar li allumi facti dove ne apparera et acadera [...]. Et per simel modo ancora se dixe delo lavorar de tutti edificii, stantie et pozzi, et altro per caxon de dicte allumiere.

Terço, domando al prefato illustro signor ducha che, si per le persone sottoposte al governo et alo aiuto et al lavoro dele dicte allumiere, come
45 per li animali necessita seria de victuarie, zoe almen de formento et orzo, el dicto signor sia obligado de i suoi consentirne tanti quanti ne seria de necessita, iuxta el suo podere, per prexio secondo come de tempo in tempo crezerano in el dicto luogo. Non derogando per la podesta de quelli che haveranno a reger le dicte lumiere de poderse proveder de altro luogo per
50 piu loro avantazo. Non essendo obligado alcuna cosa dele dicte cose, ne de altre de qui da esser conducte per caxon dele allumiere, a nullo comerschio over dacio, ma siano exempte et libere da tutto.

Quatro, domando chel prefato signor ducha che per mo, ne per alcun tempo futuro, non debia, ne non poss[a] indur alcuna varia, dacio over
55 gabella, ne performa imposicion alcuna sopra le dicte allumiere in alcun deli suoi luoghi, ma siano realmente franche et exempte de tutto.

Quinto, domando al prefato signor ducha che lui debia conservar, attender et mantegnir tutti pacti et convention per la sua signoria promessi a [ser] Gaspar de Uberto da Lucha per caxon de i dicti allumi, come appar in
60 quelli et [se fa per] consegnarse in quelli molte cose necessarie, et maxime, si de luoghi convenienti per lo fabricar et a perfection condur, allogar et confinar i dicti allumi, et altro.

Sexto, domando al prefato [illustro signor] ducha che per vita sua dela mia persone, mia fameia over mio messo o messi che poria seguir, che de
65 necessita poria esser che de qui star, stanciar over habitar se dovesse che per quel tempo che a mi parera et necessita a noi seria de victuaria, et maxime de formento et orzo, che in fin d'anno el dicto signor ducha sia obligado darne, dele sue intrade, per nostro viver, la summa de mozi cento de formento et orzo mozi duxento per lo prexio che a lui costa ala sua
70 isola de Melo, et oltre zo ne habia a proveder de stancia necessaria per

nostra habitacion, condegna a nostra condicion, pagando mi il fitto debito de quella secondo la meritara.

Septimo, domando al prefato illustro signor ducha che lui sia tegnudo et obligado cum tutti i suo poderi sollicitar, favorizar et dar opera a tutto
75 quello che sera de bixogno commodo et dextro al lavorar de le dicte allumiere, nec non permetter per lui et suo heredi et successori de conservar, mantegnir, auctorizar et attender tutto quanto se contien in li capitoli soprascripti, prometendome sua fede et cum la pena over pene debite et de dampni et interessi.

80 Et io, Jacomo de Prioli, de miser Nicolo, sopranominato, me offerro et cusi prometto per lo experimento da esser vedudo de i dicti allumi e producti a perfection de sborsar la summa de ducati cento, zoe 100 venetiani. Et se dio ne concedera i dicti allumi, pervegnir debia et produr se debia a perfection, che de quelli primi dinari se trara de i dicti allumi, io debia trar
85 tutta la summa de dinari soprascripti io haverò o havesse desborsada. Et del remanenete romagna a real compagnia et ala rata a rata per rata, secondo la caratada. Et se caxo advegnisse che dio non il voglia che i dicti allumi over allumiere non produxesse effecto, che ogni spexia produda over che se vegnisse a perder per caxon del dicto experimento esso prefato
90 signor ducha a mi Jacomo predicto sia obligado refarme et restituirme [tre] quarti de tutte le dicte spexe perdute. Et se i dicti allumi pervegnira ad effecto real et vero, et cum real et vero utile nostro offerro et obligo, per lo piu dover [lavorar] de i dicti allummi, per lo primo seguente anno sborsar ducati siecento, zoè VI^C, venetiani, i quali de i [primi] allumi se vendera
95 io li habia a re[...], il resto veramente de tutti utili [da essi] conseguiti, si del dicto anno come successive, de tempo in tempo, over de anno in anno, in fin al dicto tempo de anni quindexe tutto sia a real compagnia, a partir et divider rata per rata secondo la caratada, fino al tempo de i dicti anni quindexe ut supra e dicto. Et per lo simel ogni dampno che pervegnisse de
100 i dicti allummi si di men prexio de vendite al[.....] de mar, et ogni altro caxo fortuito tutto tochar debia rata per rata, secondo come e dicto in le utilidade.

Que quidem capitula et conventiones, presentibus testibus suprascriptis, lecta a me notario et cancellario infrascripto, presentibus prefatis illustre
105 domino ducha et domino Jacobo de Priolis, fuerunt approbata, laudata et [confirmata] per prefatas partes, promittentes una pars alteri et altera alteri solempni stipulatione promissa per se et eorum heredes et successores ea pacta sive capitula et omnia et singula, s[....] firma, rata, grata, habere, tenere, attendere et observare, et in aliquo non contrafacere vel venire per
110 se vel per alium aliqua racione vel causa de iure vel de facto sub pena [ducat]orum quinque, nulum solvendorum aperte, contrafaciente in predictis vel in aliquo predictorum, parti observanti et observare volenti. Et

nihilominus pena soluta, vel non, presenti [.....] capitula seu conventiones in suam perdurent firmitatem. Et, ut predicta capitula et conventiones sint firmiora et validiora, prefatus illustris dominus dux iussit omnia et
115 [.....], cum cautelam amborum partium fieri et scribi per me notarium et cancellarium infrascriptum suaque bulla pendente muniri.

Ego Piero Turadini [.....] et mea manu scripsi.

Ego Johanes Dandulo testis subscripsi.

120 Ego Marco Calergi testis sum.

S.T. Ego Oliverius de Sapientibus, quondam ser Nicolai, publicus imperiali auctoritate notarius et cancellarius supranominati illustris domini domini Ducis Egeopellagi omnibus et singulis suprascriptis interfui et de voluntate et licentia supranominati domini ducis et domini Jacobi de Priolis am-
125 barum partium scripsi, complevi et roboravi.